
BOJTOS GÁBOR

MENJEK VAGY MARADJAK? TISZTVISELŐI DILEMMÁK 1918 ŐSZÉN JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYÉBEN

Írásunkban megvizsgáljuk, hogy mi történt a politikai, közigazgatási vezetőkkel 1918 őszén Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. Mindenkit lemondattak, vagy volt olyan vezető, akit kérleltek a maradásra? Békés volt-e a távozás, vagy elismerés és méltóság nélkül kellett lelépni a színpadról? Hogyan értékelhetjük szereplőink első világháború alatti tevékenységét, illetve hogyan viszonyultak hozzájuk azokban az embert próbáló években? A vég után jött-e új kezdet? Mihez kezdtek az ekkor távozók? Volt-e visszaút a – többek által csak ideiglenesnek gondolt – távozás után, vagy szakítottak a politikával, a közigazgatással? Egyesekre emléktáblák, utcanevek emlékeztetnek, másokat feledésre ítelt a történelmi emlékezet. Kalandos és szokványos életutakból ragadunk ki egy nagyon rövid részletet, hogy választ kaphassunk a címben feltett kérdésre: mentek, vagy maradtak?

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye állapota az ötödik háborús év őszén

A vármegye 1918-as helyzetének nagyon részletes és sok esetben kritikus jellemzését Küry Albert alispán tollából ismerhetjük meg. Negyedévenként értékelte a törvényhatóság adminisztrációját, a gazdasági, társadalmi és egészségügyi állapotokat. A korábbi évek jelentéseivel összehasonlítva mindenképpen elfogadhatjuk, hogy az elhúzódó háború nagyon nehéz körülményeket teremtett: gúzsba kötve vergődő tisztviselők, akadozó közlelés és közellátás, élelmiszer- és nyersanyaghiány, súlyos munkaerőhiány, romló közegészségügy, elszegényedés és egyre feszültebb, türelmetlenebb közhangulat. Mindezekkel kellett volna szimultán megbirkózni, miközben úgy nézett ki, hogy soha nem akar véget érni az öldöklés. Küry szerint lehetetlen körülmények között kellett magas színvonalú munkát végeznie a közigazgatás egyes szerveinek, közegeinek, akiknek viselkedési iránytűt is figyelmükbe ajánlott: *„emberfeletti önfegyelemre, önzetlenségre, türelemre, kitartásra és emberszeretetre”* van szükség.¹

1 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL JNSzML) IV. 407. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: IV. 407.) 8725/1926. Alispáni jelentés 1917. december, továbbá 1918. január és február hónapokról; Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról.

Ennek is köszönhető, hogy ő maga is elnézően viszonyult több település (Szolnok, Karcag, Kisújszállás, Dévaványa) vezetőjének magánakciójához, melynek során önhatalmúlag a malmok lisztkészletéhez nyúltak, hogy azt kiosszák a növekvő számú ellátatlan között.²

A vármegye gabonatermése 1918-ban messze elmaradt a várakozástól. A silány számokat és a tragikus betakarítási eredményeket a „*régi gazdaemberek megbízható nyilatkozata szerint*” csak az 1863. évihez lehetett hasonlítani.³ Nem meglepő, hogy 1918 nyarán több településen az üres gyomrok vették át az irányítást⁴: 1918. június végén Törökszentmiklóson, a közélélmzési hivatalhoz beszállított rekvirált szalonna és zsír egy része a kocsit megtámadók kezére került. A volt főispán, gróf Szapáry György gróf pusztataskonyi birtokára szállítandó élelmiszer másik részének elvitelét megakadályozandó megpróbálták feltörni a közélélmzési raktárt. A helyszínrre érkező Borbély György főszolgabíró igyekezett lecsillapítani a szitkozódó tömeget, hiába.⁵ Menekülnie kellett a kőzapor elől, végül a Polgár család kúriájába úzta a jórészt asszonyokból álló csoport. A ház ablakait betörték, kerítését szétszedték. A rend helyreállítására Szolnokról érkezett egy század.⁶

Pár hét múlva Kisújszálláson hasonló események játszódtak le: július 20-án a zsír és a szalonna hiánya miatt nélkülözők tömege „*forrongásszerű izgalomba tört ki, a közélélmzési ügyeket intéző városi alkalmazott házát megtámadta s ablakait beverte*”.⁷

És mintha mindez nem lett volna elég: szeptemberben megjelent a spanyolnátha, amely ellen – a tisztí főorvos szerint – nem igazán tudtak érdemi eredményt elérni, „*miután a betegség okáról és annak gyógykezeltése felől mindeztideig nincs kialakult vélemény*”.⁸ Hiába zárták be a tanintézményeket, a szórakozóhelyeket,⁹ november végéig csaknem ezer ember vesztette életét a járvány következtében.

2 MNL JNSzML IV. 411. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai (a továbbiakban: IV. 411.) 40/1919.

3 MNL JNSzML IV. 407. 8725/926. Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról; *Györffy Lajos*: A „rettenetes esztendő”, az 1873. évi (így!) „nagyínség” emlékezete. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1978. Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1978. 91–103.

4 Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy 1917 nyarán Mezőtúron az élelmiszerjegyek kiosztása Kun Árpád polgármester inzultálásába, majd a hivatal szabályos megostromlásába torkollott. Mezőtúr és vidéke, 1917. július 4.

5 Törökszentmiklósi Ujság, 1918. július 5.

6 *Vadai Sándor*: Visszapillantás Törökszentmiklós község szomorú közelmúltjára. Szolnok, 1928. 25–26.

7 MNL JNSzML IV. 407. 8725/926. Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról.

8 MNL JNSzML IV. 411. 10/1919.

9 Haladás, 1918. október 20.

Ebben a helyzetben érte el az október végi események híre a vármegyét. A vesztes háború, a hazatérés izgalma, majd az azt felváltó csalódottság, a munkaalkalmak hiánya, a szétzilált gazdasági keretek hozták magukkal a kérdést: ki a felelős mindezért?

A volt miniszterelnök, Tisza István neve volt sokak listáján az első feljegyzés. Olyanokén is, akik „politikával soha nem foglalkoztak, a kik hadba vonulásuk előtt talán nem is tudták, hogy ki a miniszter elnök”.¹⁰ 1916–1917 folyamán három különböző karcagi forrásból szerzett információt továbbítottak a Belügyminisztériumba, amelyek mind Tisza várható és remélt haláláról szóltak. Bácsy Gyula református lelkész vallomásaiban két esetről számolt be a helyi rendőrkapitánynak (egy karcagi kereskedő és egy hegyközpályi kisgazda elbeszélése alapján), míg Sántha István városi tanácsnok, helyettes polgármester cselédjével folytatott beszélgetését jelentette (általános felfogás és vélemény a fronton, hogy „hely! de meg kellene löni, ha ide jönne”).¹¹

Tiszánál azonban sokkal „kézzelfoghatóbb” és valószínűbb volt a helybeli bűnbakok megnevezése, majd felelősségre vonása, amely sok helyen erőszakos, fegyveres úton valósult meg.¹²

Kik és miért kerülhettek a bűnbak szerepébe, és kik voltak a végrehajtók? A nehéz helyzetben lévők, nélkülözők, szeretteiket elvesztők és hazavárók, az irigyek egyaránt „a főszolgabíró és a jegyzőt, községi tanácsost és a kisbíró” szidták, az „ügynevezett nadrágos embereket és a gazdákat”.¹³ Azokat, akik rekviráltak, akik a segélyeket osztották, akik a felmentéseket intézték (vagy nem), akiknek jobban ment.¹⁴

Hogy jobban megérthessük a forrongó indulatokat, érdemes megvizsgálni Szénásy Lajos járszági alsó járási főszolgabíró esetét. 1918. április 7-én – „a járszági kisbirtokosok” aláírással – névtelen feljelentés érkezett az Országos Közélelmezési Hivatalhoz. Ebben tizenhat (többek között rekvirálási, felmentési és közellátási) eset „legszigorúbb és legsürgősebb” kivizsgálását kérték, hozzátéve azt, hogy „ha az alanti panaszunkból kifolyólag megindítandó vizsgálat igazságai ki nem derülnének és a felsorolt hamis vezetőket a községeinkből el nem távolítanák, eskünk alatt ígérjük, hogy életüktől fogjuk megfosztani a vérünkön élősködő piócákat, ha a jó Isten hazasegít, és a sok jogtalanul felmentett gazembereket, akik éppen az említett szolgabíró zsoldosaiként szerepelnek legnagyobbrészt.”¹⁵

10 MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) K 149 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztérium, Rezervált iratok, 104. cs. 1917-7-1717

11 Az idézet az eredeti helyesírás szerint szerepel. Uo.

12 Bővebben lásd *Konok Péter*: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterrore-fehérterror. Múltunk 55. (2010) 3.sz. 74.; *Bödök Gergely*: Politikai erőszak az első világháború után: forradalmak és ellenforradalmak Magyarországon és Közép-Európában. In: Az első világháború következményei Magyarországon. Szerk. Tomka Béla. Bp. 2015. 85–109.; *Siklós András*: Magyarország 1918–1919. Bp. 1978. 127–128.

13 *Vadai S.*: Visszapillantás i. m. 21.

14 A kérdésről: Haladás, 1918. november 17.

15 MNL JNSzML IV. 407. 11623/1919. Szénásy 1918 novemberében távozott posztjáról.

A számonkérésekben, megmozdulásokban, illetve – sokan közülük – a párhuzamosan zajló fosztogatásokban is aktív szerepet játszottak a fegyverrel¹⁶ hazatérő katonák és hadifoglyok.¹⁷ Ez utóbbiak közül többen az orosz forradalom eszméivel felvértezve érkeztek haza.¹⁸ Közülük volt egy Kálmán László szolnoki „internacionalista”, aki 1915-ben került hadifogságba, majd 1918-ban *„Jekaterinburgban tartózkodott, ahol a cár és családja külső őrzetében, majd járőr-szolgálatban vett részt”*. 1918 október végén ért haza Magyarországra. Moszkvai búcsúztatóján *„olyan megtiszteltetés érte, hogy kezet fogott vele Lenin elvtárs”*.¹⁹

1918. novemberében tehát elmenekült a községi jegyzők jelentős része, öt főszolgabíró közül négy lemondott, hat rendezett tanácsú város polgármestere közül négy elhagyta a helyét (Jászberény, Karcag, Mezőtúr, Szolnok). Életveszélyes fenyegetés miatt távozott posztjáról a negyedik legnépesebb megyei település (ekkor nagyközség), Törökszentmiklós főjegyzője.²⁰

Ebből kifolyólag a vármegye és a települések közigazgatása *„teljes csődbe jutott”*, amin a helyi nemzeti tanácsok adminisztrációs tevékenysége sem javított érdemben.²¹

A közbiztonsági helyzet elégtelen mivoltát jól jellemzi az a levél, melyben a kunhegyesi főszolgabíró segítséget és csendőri létszámemelést kér az *„elkövetkezendő leszereléssel járó hazatululások”* miatt. Jelezte továbbá, hogy igen problematikus lesz helyt állni, ha a közbiztonságra az a *„néhány 60 év körüli bakter s 8-10 darab még öregebb éjjeli mezőőr”* felügyel.²²

Nem csodálhatjuk hát, hogy a katonák egy részének vezetése mellett megkezdődött a vagyonos elemek kifosztása, a vasútállomásokon és a vasútvonalak mentén a vonatkocsik feltörése, a szállított élelmiszerek, állatállomány, iparcikkek elrablása. A Pusztapó állomáson veszteglő egyik szerelvény október 31-én éjjel történt teljes kiürítését nagyon érzékletes képekben tárta az olvasók elé a Gazdag–Szabolcs szerzőpáros. Szinte megelevenednek a sorok: *„A délutáni órákig 111 drb kövér sertés került vissza az állomásra, melyeket mind a tanyákban*

16 „Köztudomású tény az is, hogy a hazatért katonák jó része fegyver, töltény, kézigránt, sőt egyik itt Karczagon gépfegyver felett is rendelkezett...” Rimaszombati István az ellene indított fegyelmi tárgyalás folyamán. MNL JNSzML IV.407. 15844/1937.

17 Kunszentmárton település vezetője háromezerre becsülte a hazatértek létszámát – közülük „másfélezer földmunkás, munkanélküli, nyomorgó” volt. Jászladány jegyzője több mint 300 munkanélküli leszerelt katonának kért munkaalkalmat az alispántól. MNL JNSzML XV. 3. a. Politikai és jóvátételi vonatkozású iratok gyűjteménye (a továbbiakban: XV. 3.), MNL JNSzML IV.407. 16213/1922.

18 Hatos Pál szerint a „a bolsevizmus számukra [...] egész egyszerűen az „elég volt” anarchikus tombolását” jelentette. – *Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* H. n. [Bp.] 2018. 38.

19 MNL JNSzML XXXV. 64. Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (a továbbiakban: XXXV.), Az MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága személyi anyaga, A munkásmozgalomban részt vettek dokumentumai, az internacionalisták névjegyzéke.

20 MNL JNSzML IV.407. 15844/1937.

21 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

22 MNL JNSzML XV. 3. a. 28053/1918.

szedtek össze. Persze igen sok helyütt perzselték már a szép sertéseket, sőt voltak olyan jó gazdák is, akik már egészen fel is takarították.”²³ Hasonló leírásokkal találkozhatunk Szolnokon, Túrkevén, Karcagon, a Jászság és a Tiszazug több településén. Tiszakürtön elüldözték a szabad rablás ellen fellépő főjegyzőt, Csontos Kálmánt. „Menekülnie kellett azok köréből, kiknek érdekeit évek óta szívéen viselte, mert az elvadulás nem distingválta az emberek között.”²⁴

Súlyosbította a helyzetet a Mackensen-féle hadsereg átvonulása.²⁵ Az infrastruktúrában okozott károk mondhatni eltörpültek azon tény mellett, hogy a németek szállítmányai általános vágy tárgyai lettek, és fosztogatásra adtak alkalmat.²⁶

Szolnok városa és vasútállomása különösen megszenvedte a november elejétől kezdődő időszakot: „az egész országban aligha akad még egy állomás, ahol most annyi csábító értéktömeg zsúfolódott volna össze”. Péntes László állomásfőnök így festette le az apokaliptikus állapotokat: „November elseje óta 909 kocsi törtek fel és 60 darab nagy személypodgyaszt fosztottak ki. [...] A 900 teherkocsin kívül még jócskán akadt olyan, amelyiket feltörtek, de nem egészen fosztottak ki. Volt olyan nap, amikor 7 embert lőttek agyon, köztük két vasutast. A többi halott német katona és helybeli fosztogató volt.”²⁷

Ha már a településükön végeztek, gyakran átrándultak a környező községekbe: Rákóczi falváról a Szolnokhoz tartozó szandai birtokokra, Zagyvarékasról Szászberekre, Cséparól Szelevényre jártak át a fosztogatók.²⁸

Az egyre több halálos áldozatot követelő²⁹ összecsapások, tömegosztatások, a nemzeti tanácsok nehézsége, pénzügyi problémái, illetve a rend fenntartása

23 *Gazdag Lajos – Szabolcs Árpád: Mezőtúr és Túrkeve a forradalmak alatt. Mezőtúr. é.n. [1921] 10–11.*

24 Haladás 1918. november 10.

25 Részletes leírást ad Vadai a németek átvonulásáról. *Vadai S.: Visszapillantás i. m. 52–59.*

26 Vidor Győző szerint jó áron lehetett takarót, bakancsot, konzervet vásárolni. Volt, aki tehergépkocsikba, volt, aki repülőgépbe fektette a pénzét. Nagy keletje volt a fegyvereknek: Vidor történetében egy véletlen baleset miatt derült ki, hogy a felsőkereskedelmi iskola egyik osztályában tizenhét lőfegyver volt a diákoknál. „Az asztal úgy nézett ki, mint az oroszai mező 1848-ban Roth és Phillipovich tábornokok hadseregének fegyverletétele után.” – *Vidor Győző: Borús évek – derűs képek Szolnok város múltjából. Szolnok, 1990. 10–11.*

27 Pesti Napló, 1918. 12. 22.

28 *Katona Endre: A forradalom hétköznapjai. Jászkunság 15. (1969) 1–2.sz. 27.; MNL OL K 440 Országgyűlési levéltár, Nemzeti Tanács, A polgári demokratikus forradalom iratai, C/I. dosszié, 1918–47.*

29 „Tizenegy emberélet pusztult egy éjszakán, mert lehetetlen Szolnokon a rendet fenntartani. Magyarország kellős közepén lakunk. Magyarország szívében élünk; fajunk színtiszta magyar és mégis halomszámra öli a magyar a magyart.” Haladás 1918. december 8. A halottak egyike volt Patai Mihály ácssegéd, akit a sajtó tudósítása szerint a szintén szolnoki Ócsay nevezetű hentes lőtt agyon. Néhány hét múlva korrigálni kellett: „Az az Ócsay, aki Patayt agyonlőtte, az nem is szolnoki lakos és nem hentes, hanem borbély.” Haladás, 1918. december 1.; Haladás 1919. január 5.

céljából felállított nemzetőrség – sok helyen – visszás működése³⁰ miatt az alispán statárium bevezetését kérte a vármegye területére.³¹ Ennek elutasítása után keserűen jelentette, hogy a vármegyében a „csőcselék azt teheti, amit akar, nincs rendőr, nincs hatóság, nincs bíró, az államhatalomnak nincs semmi tekintélye”.³²

Tisztviselők

Kuszka István (1870–1958), főispán³³

Tisza István és a kormány 1917. júniusi távozása után gróf Szapáry György is távozott főispáni székéből. Utódját viszonylag hamar megtalálták: gróf Esterházy Móric június 15-től augusztus 23-ig hatalmon lévő kormányának belügyminisztere, Ugron Gábor 1917. július 8-án 23239/1917. számú leiratában értesítette a törvényhatóságot, hogy az uralkodó előző napi elhatározásával Kuszka István vármegyei árvaszéki elnököt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki. Ő lett az első olyan főispán, aki a vármegyei tisztviselői székéből került a főispáni méltóságba.

A beiktató közgyűlésre két hét múlva, a július 23-án tartott rendkívüli közgyűlésen került sor – a háborús időkre való tekintettel szerény, ám „egyszerűségben is ünnepies” körülmények között. A Haladás című lap úgy fogalmazott: „E vármegye talán soha oly közönnyel nem fogadott főispánt, mint dr. Kuszka Istvánt”. Ugyanez az újság egy hét múlva úgy fogalmazott: „Soha, se soha, egyetlen egy főispáni beiktatás sem volt oly ünnepies, oly méltóságteljes, oly elragadó, mint dr. Kuszka István főispánunk beiktatása”.

Kuszka beiktatási beszédében önmagát a 48-as eszmék törhetetlen hívének és küzdő harcosának mondta, aki nem akarja kivonni magát – főispáni tisztében sem – a párt küzdelmeiből. Kifejtette, hogy teljes erejével támogatja a kormányt és annak legfontosabb célját, az általános és egyenlő választójog megalkotását. Jogosnak, méltányosnak és igazságosnak nevezte a megalkotandó új választójogi rendszert, hiszen „résztint a közvetlen, résztint a fogyasztási adók révén mindenki egyenlően adófizető”, illetve a „harczban egyenlően omlik vére”, ezért szerinte megkérdőjelezhetetlen, hogy a „legfontosabb polgári jog gyakorlatában” mindenki részesülhessen.³⁴ A kormánypártiak legfontosabb célkitűzésével,

30 Katona Endre megfogalmazása szerint: „...egy másik őrség kellene, amelyik a nemzetőrségtől megvédelmezz minket”. – *Katona E.: A forradalom hétköznapijai.* i. m. 27.; A Karcagon felállított 1200 fős, a zsold csökkentése miatt egyre elégedetlenebb nemzetőrség nagy részét csak egy hamis távirattal sikerült leszerelni. MNL JNSzML IV. 407. 27947/1937.

31 MNL JNSzML IV. 407. 35962/1918.

32 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

33 A tisztviselők pályájáról bővebben a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársai által összeállított adatbázisban lehet olvasni: jnszmtisztviselok.hu

34 MNL JNSzML IV. 405. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei, 417/1917.

az általános, titkos választójoggal kapcsolatban azonban a törvényhatóság szembehelyezkedett a főispáni elgondolással. A június 20-án tartott közgyűlésen hozott egyhangú határozatukat, mely szerint aggályosnak és nem kívánatosnak tartják a választójogi kérdésben felmerült javaslatokat, a kormányváltás után, október 20-án megerősítették és fenntartották.

Az ország és a Wekerle vezette kormány folyamatos válsága, a háborús vereség szele, az egyre növekvő elkeseredettség értelemszerűen a kormány bizalmát élvező főispánokra is kihatott. 1918 januárjától, majd májusától újabb és újabb listák jelentek meg a lemondottak névsorával, ám többségük, így Kuszka István is 1918 novemberéig megőrizte székét.

Az 1918. november 6-án tartott rendkívüli közgyűlésen jelentette be Kuszka a lemondását. A közgyűlés a főispán és Küry Albert alispán iránt „meleg hangú szeretetet és ragaszkodást nyilvánított”, majd arra kérték őket, hogy *„töltsék be helyeiket eddigi önzetlen és fáradhatatlan munkásságukkal a haza érdekében”*.³⁵

A Függetlenség című lap egész más szellemiségben tudósított Kuszka távozásáról, annak ellenére, hogy egy politikai oldalon álltak, illetve eddig egy rossz szót sem szólt a lap a főispánról. Most azonban úgy értékelték a helyzetet, hogy *„ott hagyta azt a helyet, amelyre sem észbeli tehetségénél, sem munkaképességénél fogva nem volt méltó, amely a sógorság-komaság révén, Tóth János³⁶ urambátyám atyafisága révén méltatlanul jutott, de egy pillanatban sem volt képes méltóan betölteni”*.³⁷

Batthyány Tivadar belügyminiszter visszaemlékezésében így számolt be Kuszka István főispán távozásáról: *„Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében Kuszka István dr. régi függetlenségi volt a főispán, szívesen meghagytam volna állásában, de meggyőződtem róla, hogy ezt keresztülvinni nem bírom. Kerestem tehát és találtam több megyei és miniszteriális személyiséget, akik a mi függetlenségi pártunk lelkes hívei voltak és minden szükséges előképzettséggel bírtak. Alighogy az első név forgalomba került, megjelentek a vármegyei tisztikar vezetői, élükön az udvari tanácsosi címmel felruházott alispánnal, és küldöttségileg, a tisztikar nevében és a közbéke és nyugalom érdekében kérve kértek, ne nevezzek ki a megye élére „úriembert”, hanem a szolnoki szociáldemokraták Darvas Ferenc nevű vezérét.”*³⁸

1918. december 11-én jelent meg hivatalosan a főispán felmentése, Batthyány másnap távozott tisztéből.

A kommün idején Kuskát elhurcolták túsznak Budapestre, s amikor kiszabadult, a románok által kifosztott túrkevei birtokának rendbehozatalával, majd gazdálkodással foglalkozott. A törvényhatóság közigazgatási bizottságának tagjaként, a vármegyei gazdasági egyesület alelnökeként (1911-től), majd elnökeként (1930-tól), az adófelszólamlási bizottság elnökeként élénk gazdasági és közéleti tevékenységet fejtett ki. 1932-től a felsőház tagja volt, 1940-ben a felsőház élet-hossziglani tagjává nevezték ki. Egészen 1944-ig a felsőház tagja maradt.

35 Haladás 1918. november 10.

36 Tóth János (1864–1929), országgyűlési képviselő, államtitkár, belügyminiszter.

37 Függetlenség, 1918. november 3.

38 *Batthyány Tivadar: Beszámoló. I-II. kötet. Bp. é.n. [1928]. II. 46.*

Küry Albert (1867–1926), alispán

Küry Albert 1912 óta állt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye élén. A vármegyét „*nagy szaktudással, emberséggel és alázattal szolgáló*” alispán hihetetlen küzdelmet vívott a hátországi életkörülmények normális mederben tartásáért.³⁹ A háború pedig csak nem akart véget érni. A folyamatosan, egyre gyorsabb ütemben romló helyzet nehéz döntés elé állította az alispánt is: *„Ilyen siralmas állapotok közt, mikor a közigazgatás lehetősége megszűnt s a közbiztonság és közélet üggyének rendbehozatala egyrészt a rettenetes nehézségek, másrészt a központi kormányzat tehetetlensége folytán szinte nem is remélhető: elémbé tolt a kérdés: miért vagyok a helyemen? mi haszna abból a köznek? van-e értelme, hogy mint a vármegye első tisztviselője előbb-utóbb szárnalmas bábbá válásomat bevérdjam?”*⁴⁰

1918. október végén, november elején még a maradás és a további munka mellett döntött: együttműködött a szolnoki Nemzeti Tanáccsal, ám feltételül az osztatlan támogatást szabta. Hat hét múlva azonban felül kellett vizsgálnia álláspontját: *„ötödfél esztendő háborús közigazgatásának idegromboló munkája és a felső hatóságok által támasztott sok lehetetlen követelés teljesítése körüli erőfeszítő feladat energiám nagy részét felemésztette s így ha teljesen kimerült nem is, de fáradt vagyok.”* – írta, majd december 14-én lemondott megbízatásáról.⁴¹

Az 1918. december 21-i vármegyei közgyűlés tárgyalta az alispán nyugdíjazási kérelmét. A képviselők között volt olyan, aki diogenészi kihívást vizionált a lemondás esetleges elfogadásával (Tóth Miklós: *„lámpával kellene keresni megfelelőbb vagy olyan embert az alispáni állásra”*), Ambrus László a *„nagy szeretetre és bizalomra”* hivatkozott, a szolnoki Nemzeti Tanács képviselője, Tolnai Ernő ragaszkodásukról és bizalmukról beszélt, az alispánt néptisztviselőnek titulálta, majd kérte, hogy a *„nép iránti szeretetével foglalja el újból helyét”*. Miután Küry meghajolt a közgyűlés kívánsága előtt, Darvas Ferenc kormánybiztos is nyugodtabban ismerte be, hogy *„képtelen lenne nála nélkül működni és tanácsait nélkülözni”*.⁴²

A helyzet azonban nem konszolidálódott, sőt: a proletárdiktatúra és a román megszállás rendkívül súlyos helyzetet teremtett a vármegye életében. A *„halálosan kimerült”* alispán 1919. augusztus 23-án immár végérvényesen nyugdíjazását kérte.

Ma Szolnokon utca viseli a nevét, illetve emléktáblát avattak „aranszajú” alispán tiszteletére a Szolnoki Pantheonban és egykori lakóházának falán is.

39 Életpályájáról lásd *Fülöp Tamás*: „Büszke vagyok rá, hogy szegény maradtam akkor, amidőn kötelességemhez képest száz ezreket szereztem a vármegyének.” Küry Albert alispán 1867–1926 In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve (27.) Szolnok, 2013. 147–209.

40 MNL JNSzML XV. 3. b. Közigazgatási Bizottság iratai, 40/1919.

41 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

42 Uo.

Harsányi Gyula (1864–1934), polgármester

1911 és 1918 között volt Szolnok polgármestere. Egy sikeresnek induló (pl. infrastruktúra fejlesztése, iskolák építése, színház, piac, cukorgyár) hivatali pályát vágott ketté, majd zárt le az első világháború. Polgármesteri tevékenységét a háborús évek nehézségei, természete és családi veszteségei is erősen meghatározták. A kortárs jellemzések szerint „erőszakos és nyers modorú”,⁴³ aki a *„harctéren küzdők, avagy elesettek özvegyi és árváival szemben nem tud felmelegedni, nincsen szíve, nem képes kenyérhajat sem juttatni ezeknek a szerencsétleneknek”*.⁴⁴ Kele József a korszakról szóló munkájában felidézte azt a – egyébként általa is erőteljesen megkérdőjelezett – pletykát, miszerint egy nyolcgyermekes, segélyért folyamodó családanyának azt válaszolta volna, hogy *„minek van annyi gyermeke, egye meg őket!”*⁴⁵

1918. november 2-án rendkívüli közgyűlést tartott Szolnok város képviselőtestülete. Az ülésen Harsányi lemondását követelték többen is, aki végül az alispán szavai után adta be a derekát. Küry alispán érvei mellett nagy szerepet játszhatott a döntésben a városháza épületével szemben gyülekező, gépfegyverrel is rendelkező tömeg, amely csak a városvezető kiadatásával elégedett volna meg.⁴⁶ A tömeg és a fegyverek látványa döntött: Harsányi lemondott, majd gyorsan távozott a városházáról. A tömeg vezetői (Fülöp Sándor és Mihályi Rózsa József) ellen vádat emeltek. 1925-ben a Szolnoki Törvényszék felmentette őket, többek között azért, mert az *„okozott jogsérelmet jelentőségét a feledés a megnyugvás útján enyhítette, hogy az eset közvetlen a forradalom kitörése után történt, amikor a lelketlen izgatók által felizgatott tömeghangulat izzott, és a vádlottak az akkori felfordult közállapotok közepette a tömeg zúdult hatása alatt cselekedtek és alacsonyfokú műveltségüknél fogva a hangzatos, de üres jelszavak könnyen elkápráztatták és tévútra vezették őket”*. Mihályi javára írták továbbá, hogy *„tettét megbánva később a kömmün alatt, amikor már dr. Harsányival tanúként van együtt letartóztatva, Harsányi polgármestertől bocsánatot is kért”*.⁴⁷

Az ügyészség fellebbezése után a Budapesti Ítéltábla Fülöpöt 9, Mihályit 6 havi börtönbüntetésre ítélte.⁴⁸

Az események után ötven évvel később, 1968-ban sikerült Fülöp Sándorral interjút készíteni. A beszélgetés kivonatában Fülöp elbeszélését így foglalták össze: *„Küldöttség élén a városházára bement. A megrémült városatyák a tanácssteremben elbújva, remegve várták a végzetüket. Nem bántotta őket. Előkereste*

43 Kele József: *Vörösök Szolnokon és a Jászságban*. Szolnok, 1927. 43.

44 Haladás, 1916. január 9.

45 Kele J.: *Vörösök* i. m. 45. Hasonló állításokat fogalmaztak meg több tisztviselővel szemben is. Pl. a türkevei polgármestert azzal vádolták, hogy a hadiözvegyeket azzal utasította el, hogy „ha nincs éhező gyermekeiknek mit adniok, aprítsák fel az egyik gyermeküket és egyék meg azt”. – MNL JNSzML XV. 3. e. Városok iratai, Türkeve, 94/1921.

46 Kele J.: *Vörösök* i. m. 47.; Katona E.: *A forradalom hétköznapijai*. i. m. 29.

47 MNL JNSzML XXXV. 62. Perirat-gyűjtemény (a továbbiakban XXXV. 62.), X. 14. ő. e.

48 8 órai ujság, 1927. május 21.

*a lomok közé bújt polgármestert. Megtaposta, megverte és közölte vele, hogy nem adja ki a tömegnek. A tömeg elhitte neki, hogy a polgármester megszökött.*⁴⁹

A Tanácsköztársaság alatt Harsányit túszként tartották fogva. Halála után utcát neveztek el róla, a második világháborút követően azonban utcanévet módosított a városvezetés.

Bornemissza Jenő (1879–1919), főjegyző

Bornemissza Jászladyban, majd Jászkiséren működött. Egy visszaemlékezés szerint „*holmi fenyegetőzésektől eltekintve*” rend és nyugalom volt Jászkiséren 1918. november elejéig.⁵⁰ November 3-án a főjegyző úgy döntött, hogy népgyűlést hív össze a 48-as körbe, hogy ott a község döntsön a további lépésekről, „*mert a régi alapon és mederben és a rendelkezésre álló eszközökkel nem hajlandó tovább, illetve képtelen a község további vezetésére*”. A gyűlés azonban nem a főjegyző által gondolt mederben zajlott. Az elégedetlen tömeg erőszakhoz folyamodott: „*Botok emelkedtek, bajonettek villogtak a levegőben és mielőtt magához térhetett volna meglepetéséből és védhette volna magát a rázúduló rágalmak ellen, már fejére is szakadt a népitélet és vérző homlokkal menekülhetett néhány jóakarója segítségével egy ablakon át, hogy legalább életét mentse meg. Talán az is elveszett volna, ha Pethes László⁵¹ saját testével nem védelmezi igazi önfeláldozással, szóval, karral védve főjegyzőnket támadói ellen, maga is több kék folttal, a kabátján bajonettel ejtett lyukat vitt emlékül magával e nevezetes napról.*”⁵²

Bornemisszát azonban elkapták és úgy döntöttek, kivetik a községháza emeletéről. Csak Pethesék meggyőző erejének köszönhető, hogy a főjegyző végül életben maradt. E kálvária után kevesen gondolták, hogy a főjegyző még dolgozni fog Jászkiséren. Ő azonban egy rövid pihenés után, 1918. november 14-én már megjelent a képviselőtestület gyűlésén. Ezen a helyi nemzeti tanács elnöke elítélte az inzultust, majd a közgyűlés „*osztatlan bizalmát s ragaszkodását*” nyilvánította a bántalmazott főjegyző felé.⁵³

A nyugalom azonban nem állt helyre. Távozott a főbíró és számos képviselő, majd január 12-én három halálos áldozattal járó sortűzzel fékeztek meg a fegyverrel fellépő garázdálkodókat.⁵⁴

1919 május elején – a románok előretörése következtében menekülő vörös visszavonulásra reagálva – Bornemissza fehér karszalagos rendfenntartó

49 MNL JNSzML XXXV.62. X. 14.ő.e.

50 MNL JNSzML V. 617. b. Jászkisér nagyközség iratai, Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 617. b.), 199/1921.

51 Pethes László tevékenységéről lásd *Bojtos Gábor*: Szolnok és az első világháború: hátszág, hősök, emlékezet. Szolnok, 2017. 73–80.

52 MNL JNSzML V. 617. b. 199/1921.

53 MNL JNSzML V. 617. b. 5826/1918.

54 A rendkívül érdekes történet részletezésére nincs lehetőségünk. Sírfeliratuk szerint a szocialista hazáért haltak mártírhalált, 1955-ből származó adatlapjuk szerint a „Hélyas-csapat” áldozatai lettek. Az adatlapok: XXIII. 719. c. Jászkiséri Községi Tanács iratai, Közigazgatási iratok, 80-36/1955.

őrséget szervezett. Ezt a visszatérő vörösök ellenforradalmi kísérletnek minősítették, Jászladányra hurcolták, majd Breuer István parancsára 1919. május 14-én (az anyakönyv szerint 15-én) kivégezték.⁵⁵

Erdélyi Kálmán (1867–1948), főjegyző

1899-től működött a ma már Békés megyéhez tartozó Dévaványán főjegyzőként. Saját bevallása szerint a *„háború alatt idegzetem a túlhajtott munka következtében teljesen tönkrement s már régebben akartam állásomtól megválni s csupán azon körülmény tartóztatott, hogy a háború alatt nem akartam, mint hazáját szerető magyar ember, községemet a legnagyobb bajok közepette odahagyni”*.⁵⁶

1918. november 1-jén a *„felizgatott nép és fegyveresen hazajött katonák fenyegetése és dühe elől éjnek idején”* családjával együtt menekülnie kellett. Szülővárosában, Kisújszálláson talált ideiglenes menedéket, majd pár nappal később orvosi kezelésre Budapestre, a Liget Szanatóriumba szállították. Erdélyi felesége – mivel üres kézzel jöttek el Dévaványáról – november 18. és 20. között *„életének veszélyeztetésével”* az ingóságok egy részét átszállíttatta Kisújszállásra.⁵⁷

1918. november 19-én Erdélyi Kálmán benyújtotta nyugdíjazási kérvényét, mondván *„egyáltalán nincsen semmi remény arra, hogy mint már 51 évet haladott ember valaha még munkaképességemet visszanyerhessem, de különben is erkölcsi lehetetlenségnek tartom, hogy azon községben szolgáljak, ahonnan elkergettek és menekülnöm kellett”*.⁵⁸ A december 20-án tartott törvényhatósági bizottsági közgyűlésen 1919. január 1-től nyugdíjazták.

Erdélyi azonban nem vonult vissza: 1919 augusztusában újból elfoglalta a dévaványai főjegyzői állást, majd 1920 ősztől Törökszentmiklós főjegyzőjeként működött. Ottani évtizedes tevékenységét és megbecsültségét jól jellemzi, hogy *„Törökszentmiklós Bethlen Istvánja”*-ként emlegették.⁵⁹

Tálas István (1889–1926), jegyző⁶⁰

Tálasnak nem a forradalmi időszakban kellett döntést hoznia, tevékenysége, majd tragikus sorsa azonban mégis ide köti.

Tálas jegyzői oklevelét Budapesten szerezte meg 1911. június 30-án. Ezt követően kezdte meg közigazgatási szolgálatát szűkebb pátriájában, a Tiszazugban. Számos itteni településen működött segédjegyzőként, illetve helyettesített jegyzőként.

55 MNL JNSzML V. 617. b. 199/1921.; *Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Szeged, 1993. 70–71.

56 MNL JNSzML IV. 407. 8363/1930.

57 MNL JNSzML XV. 3. Vármegyei direktórium iratok I. 27/1919.

58 MNL JNSzML IV. 407. 8363/1930.

59 Kis Újság, 1928. október 7.

60 Bővebben: *Bojtos Gábor: „Hivatása gyakorlása közben elhalálozott.” Merénylet a tiszasülyi főjegyző ellen, 1926. január 15.* http://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/hivatasa_gyakorlasa_kozben_elhalalozott (letöltés 2018. dec. 18.)

1918 őszén azonban – nem kívánt – országos hírnévre tett szert. Mint mesterszállási jegyző, Józsa Andrásné, aki hadisegély ügyében kereste fel őt hivatalában „becsmérlő kifejezésekkel illette, majd pedig nekiugrott, hasbarúgta és kilődította a folyosóra”.⁶¹ Józsa Andrásné hivatalos hatalommal való visszaélés miatt följelentette a jegyzőt. Tálás ellen végül 1920-ban indult fegyelmi eljárás (ekkor már Tiszakürtön volt főjegyző). A fizikai erőszak mellett felmentési kérelmekkel, közellátási cikkek adásvételével kapcsolatos ügyek merültek fel vádpontként. 1923-ban hivatalvesztésre ítélték.

Működési bizonyítványából egyébként egy lelkiismeretes, pontos hivatalnok képe rajzolódik ki, aki „teendőiben nagy szaktudást és úgy egyéni, mint hivatali érintkezésben kifogástalan magatartást tanúsított”. Szakértelmét azonban nem nélkülözhatték: Törökszentmiklóson lett adóügyi jegyző, 1924 őszétől Tizsasúly főjegyzőjeként működött.

1926. január 15-én 18 órakor, „a midőn még hivatalában íróasztalánál dolgozott”, egy ismeretlen tettes két lövéssel megölte Tálás Istvánt.

Ürményi József (1881-?), főjegyző

Jászfényszaru főjegyzőjének távozása meglehetősen érdekesen alakult. A település plébániájának házkönyve részletesen beszámolt az októberi–novemberi eseményekről. A plébános rezignált feljegyzése szerint az „itthon lévők közömbösen fogadták a forradalom hírére s a lövöldözéseken kívül más az első napokban nem volt”. Hamarosan azonban megváltozott a közhangulat. „Legjobban a főjegyzőt fenyegették meg, aki félelmében csendőrökkel őriztette magát. A nép azért haragudott a főjegyzőre, mert durván bánt a néppel, különösen a hadiözvegyekkel, aztán a meggazdagodási vágytól ösztönözve az igazságtalanságok egész sorozatát követte el. A kivételes hatalommal, mellyel a háborús rendeletek végrehajtása céljából ruháztatott fel, rúttul visszaélt. [...] November hó 4-én reggel már a jegyzők helyzete is kritikussá vált, így ők is a hajnali órákban csendőrfedezet mellett elmenekültek.”⁶²

Az 1918. november 25-én megtartott rendkívüli közgyűlés megállapította, hogy Ürményi „a község anyagi kárára igen sok szabálytalanságot követett el”, számos olyan utalványozást hagyott jóvá, amely végső soron saját jegyzői lakásának kényelmesebbé tételét szolgálta, továbbá kontroll és adminisztráció nélkül intézte a közszükségleti cikkek kiosztását. A testület végül teljes bizalmatlanságát fejezte ki az elmenekült főjegyző iránt.⁶³

1918. december közepén a járás főszolgabírája egy igen alapos jelentésben számolt be járása állapotáról az alispánnak. Ebben személyi kérdésekkel is foglalkozott. Megállapította, hogy minden községben van jegyző és mindössze 3 főjegyző nem tért még vissza állomáshelyére. Köztük volt Ürményi is. Róla – és a jászfákóhalmi főjegyzőről – úgy nyilatkozott a főszolgabíró, hogy „állását

61 Népszava, 1918. október 2.

62 A Jászfényszarui Római Katolikus Plébánia Historia Domusa 43–45.

63 MNL JNSzML V. 615. a. Jászfényszaru nagyközség iratai, Képviselőtestületi ülések jegyzőkönyve (a továbbiakban: V. 615. a.), 50/1918.

tovább meg nem tarthatja”, mert a „felizgatott közhangulat s kapcsolatosan a köznép előtt való meghurcolásuk miatt régi helyükön üdvös munkát már nem teljesíthetnének. Kívánatos volna azért nevezetteknek más helyen való alkalmazása.”⁶⁴

Ürményi végül 1918. december 31-én le is mondott. Ezzel azonban még nem ért véget a története. 1919 szeptemberében Jászfényszaru képviselőtestülete (39 képviselőből 34) úgy döntött, hogy visszavárják a főjegyzőt, csak jelentse be az esetleges költségvetési túllépéseit.⁶⁵

Ürményi azonban nem tért vissza. 1920-ban végül hivatalvesztésre ítélték.⁶⁶

A fentiekben bemutatott esetek alapján több következtetést is levonhatunk. Egyrészt, hogy a tárgyalt időszakban nem került sor teljes elitcserére: az alispán mellett a többi közigazgatási/irányítási szinten is megmaradtak – ha jóval kisebb arányban is – a „régii” kurzus tisztviselői. Másrészt a lemondottak/eltávozottak helyzete sem volt egységes, hiszen – háború alatti magatartásuktól nem függetlenül – volt, akit tartóztattak, de ő menni akart, volt, akit nem marasztaltak, ám békésen távozhatott, és volt, aki testi épségére gondolva hagyta el álláshelyét. A gyorsan változó helyzetet jól illusztrálja az is, hogy több település – már „megújult” – előjárósága 1919 elején mondott le, utat nyitva az újabb „népakaratnak”.

Kitekintés

E rövid írásban kísérletet tettünk annak bemutatására, hogy milyen körülmények között kellett ebben a felfordult időszakban élni, dolgozni, akár az egész életre kiható döntéseket meghozni. Rimaszombati István, Karcag város jegyzője, majd rövid ideig a helyi nemzetőrség parancsnoka ezt így foglalta össze: *„Gondolkozásra nem sok idő volt. Megszoktuk a harcztér milliányi veszélyes pillanataiban: ösztönszerű gondolatvillanás és azonnali cselekvés – életet halált jelentett. Fellépni a tömegszendélyek szekereire, megragadni a féket és irányt szabva a menetsebességet lehorgasztani.”⁶⁷*

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye zaklatott, személycserékkel gazdagon átszőtt késő őszi helyzete sajnos nem konszolidálódott a további hetekben, hónapokban sem.

Az 1919. januári közállapotokról szóló jelentés szerint a vármegyében a *„lakosság nagy része nyugtalan. A jászsági felső járásban a leszerelt katonák a szesztilalmat áthágják, hozzájuk csatlakozik a csőcselék. A katonák legnagyobb része fegyveres, állandóan rettegésben tartják a lakosságot. Törökszentmiklóson a kereset híján és a megélhetés nehézségei és a zsidók és vagyonosok elleni uszítók miatt nyugtalan a lakosság. Lázítók urak, hatóságok ellen bujtogatnak, királyságot mozgalom is észlelhetők. Kunhegyesen a katonák lázítanak. [...]*

64 MNL JNSzML XV. 3. a. 28053/1918.

65 MNL JNSzML V. 615. a. 49/1919.

66 MNL JNSzML IV. 407. 1962/1929.

67 MNL JNSzML IV. 407. 27947/1937.

Több helyen, mint Nagykörű, Kenderes, Tiszavárkony, Tiszasas, Jászdózsa, Mesterszállás, Jászárokszállás, Kunszentmárton, Jánoshida, Tiszabő, Mezőtúr, Cibakháza községekben a közellátás hiányos volta miatt nyugtalanság észlelhető. Cibakházán a jelentés szerint egyenesen éhségforradalom várható.”⁶⁸

És még ezután jött a bolsevik hatalomátvétel, a román megszállás, a vármegye kettészakadása...

68 MNL OL K 440 PTI 607. f. 31. ő. e.